

«МЕТОД ШВАРЦЕНЕГГЕРА». ПРО ДЕГУМАНІЗАЦІЮ РОСІЯН

Як ставитися до росіян після безпрецедентних звірств російської армії в Україні?

С тосовно людей російської національності останнім часом переважають дві тенденції. Багато хто пам'ятає річної давнини розумне та проникливе звернення Арнольда Шварценеггера до росіян у зв'язку з російською агресією в Україні. Пояснювати, просвічувати, волати до найкращих людських якостей – це перша тенденція. Друга – так зване розлюдження.

І якщо просвічувати і виховувати – тенденція зрозуміла і розумна, то те, що мається на увазі під розлюдженням, здається і надто емоційним, і мало раціональним.

Питання про «розлюдження» росіян потребує обговорення та пояснення. Пояснення, передусім, для людей, які прагнуть займати об'єктивну позицію здорового глузду незалежно від своїх політичних переконань, які послідовно дотримуються принципів загальноприйнятої гуманістичної моралі. Ось як Шварценеггер.

Як ставитися до росіян після того, коли світ дізнався про безпрецедентну жорстокість російської армії на території України, жорстокість санкціоновану і схвалену де-факто російською владою? Чи є всенародна підтримка народонаселенням Росії військової експансії своєї країни в Україну наслідком пропаганди та маніпуляцій свідомістю мас чи за такою підтримкою стоїть щось інше, глибше?

Найчастіше оцінки російської ксенофобії містять у собі емоційний відбиток, у кращому випадку апелюючи до категорій тієї ж гуманістичної моралі. Але що каже з цього

приводу – повсякчасного прояву людьми російської національності непримиренності, прагнення руйнації як принципу – наука? І яка наука займається подібними дослідженнями?

Ця наука називається етнопсихологія та більш конкретно її складова крос-культурна психологія. Саме крос-культурна психологія вивчає і структурує закономірності існування будь-якої нації загалом і навіть дозволяє прогнозувати поведінку такої спільноти на перспективу, не тільки в горизонті десятиліть, а й у горизонті багатьох століть – терміну життя того чи іншого етносу.

Трохи теорії

Кожна добре розроблена концепція повинна мати можливість викладу, доступного навіть не фахівцю, стверджував видатний американський фізик Річард Фейнман. Виходячи із такого посилу, спробуємо коротко описати російський етнос як об'єкт наукового дослідження в інтерпретації крос-культурної психології.

Для початку кілька слів про етноси. Як відомо, етнос народжується, зростає, старіє та вмирає. Термін життя такого суб'єкта, такої організованої системи може бути різним, час її життя вимірюється періодом від кількох століть до півтора-двох тисячоліть. Вчені, наприклад, визначають вік сучасних європейських націй у середньому 700-900 років. А ось російський етнос порівняно молодий, основна фаза формування російської національності закінчилася на рубежі 16-17 століть і, мабуть, тільки після «смутного часу» початку 17 століття росіяни вступили на історичну арену як єдиний народ, який зараз називає себе російськими. Втім, деякі дослідники, зокрема санкт-петербурзький професор Анісімов, головний науковий працівник інституту історії РАН, вважає, що російський етнос, образно кажучи, народився недоношеним. Доктор Анісімов, який знає свою спільноту зсередини, вважає, що навіть тепер, у наш час, «російська національна свідомість як цілісне явище... ще не відбулася, бо раніше, ніж росіяни усвідомили себе нацією, вони усвідомили себе імперією». І майже до кінця 19 століття представники цього етносу говорили: «Ми мужики», не вживаючи етнонім «росіяни» щодо себе.

Тепер, власне, про психологію. Одним з найдивовижніших відкриттів 20 століття у цій науці було пояснення витоків життєвої позиції особистості. Це відкриття зроблено видатним психологом, творцем теорії трансактного аналізу американського психіатра Еріка Берна (Ерік Леонард Бернштейн (1910-1970)). Бернштейн та його колеги з'ясували, що життєва позиція формується у людини не далі до 5-річного віку, у деяких випадках навіть до 2-х літнього. Дуже важливо, що це явище не залежить ні від раси, ні від континенту, ні від чого б там не було, що відрізняє одну національність від іншої – явище універсальне.

Життєва позиція у розумінні психологів є важливе став-

Василь Шульженко

лення особистості себе і світу. Бернштейн описував цей феномен у термінах «ОК» – «не ОК». Усі можливі варіанти станів у цьому кейсі можна представити матрицею з чотирьох рядків, що містить чотири норми, а саме:

- «Я ОК, ти ОК»
- «Я ОК, ти не ОК»
- «Я не ОК, ти ОК»
- «Я не ОК, ти не ОК»

Очевидно, найбільш не компліментарний, тобто неприємний варіант – номер чотири: «Я не ОК, ти не ОК», що описує базисне негативне ставлення особистості як до себе, так і до світу поза нею.

Говорячи простою мовою, людина з такою позицією зовні, у повсякденній поведінці звичайною людиною – ординарною чи не ординарною, у глибині душі в принципі не поважає саму себе, а також не поважає зовнішній світ. Повага тут розуміється буквально як категорія етики.

Життєва позиція формується у дитини під впливом парентальних постатей, тобто людей, які для ще не досяг п'ятирічного віку підопічного є абсолютними авторитетами, як правило, це батьки. Які, своєю чергою, отримали життєву позицію від своїх батьків і так далі у покоління та глибину століть. Може змінюватися технологічне оточення людини, може відбувається перехід роду з однієї соціальної ніші в іншу, але життєва позиція, прийнята від батьків у незмінному вигляді, буде обов'язково передана наступним поколінням.

На підставі життєвої позиції в ранньому дитинстві і в ті ж приблизно терміни у людини формується, як кажуть вчені, життєвий сценарій – несвідомий життєвий план. Психологи стверджують, що людина «пише свій життєвий сценарій, свій план». Основну частину якого дитина закінчує «писати» до 7-8 років, до 15-16 років лише доповнюючи її незначними деталями. Це може бути план «переможця», умовно нейтральний або план «невдахи». Такий сценарій будується на патернах – шаблонах поведінки, зокрема безпосередньо використовуються особистістю упродовж життя у складні й непрості моменти.

Два феномени – життєва позиція (ЖП) та життєвий сценарій (ЖС) – спільно є результатом, що визначає долю людини. Визначальним як вибір життєвого шляху, як ментальні реакції і локальні рішення, а й фінал життя, той кінець, якого, за своїм сценарієм, людина несвідомо прагне.

Що ж каже у цьому зв'язку крос-культурна психологія щодо російського етносу?

Головний висновок науки щодо російських у тому, що це єдиний у світі етнос, абсолютної домінантою життєвої позиції (ЖП) якого є нижній рядок наведеної матриці. А саме: «Я не ОК, ти не ОК».

Ця особливість, якою міг би бути й будь-який інший рядок, не генетична, тобто вроджена, але сформована для російського чи, відповідно, іншого народів, через історичні та географічні причини.

Закон кількості, що переходить у якість в даному разі працює проти спільноти росіян, оскільки теорія, що допускає корекцію методами психотерапії вже сформованих негативної позиції та негативного сценарію для окремого індивідуума, не може бути застосована до масиву людей, що є цілим народом. Така домінанта незмінна (інваріантна) до остаточного завершення терміну життя етносу.

Логіка російських девіацій

Висновки етнопсихології щодо російської нації дають розгадку багатьох окремих особливостей поведінки цього

народу. Наприклад, пояснюють дивовижну непривітність росіян один до одного у звичайному житті. Відомо, що росіяни – спільнота людей не взаємно доброзичливих і в житті не позитивних, що відзначалося ще середньовічними європейськими та арабськими мандрівниками і залишається досі. Крім того, розкриваються інші дивацтва: перманентна грубість щодо власних дітей і подібний стиль спілкування – лайка і грубість – в цілому в сімейних стосунках.

Саме нижній рядок матриці пояснює жакливі «м'ясні» штурми росіян на полях битв в Україні, які не могли передбачити українські генерали і які шокують досі весь світ. Німецькі кулеметники божеволіли під час подібних штурмів Червоною Армією їхніх позицій під Ржевом у 1942 році, описаних у мемуарах Отто Скорцени, саме з цієї причини. Навіть страх бути страченим за відмову йти під кулемети вторинний самооцінці «Я не ОК».

Однак найбільш важливим у даному контексті є розмикання причини загального російського ресентименту – ворожого почуття до чужого успіху чи благополуччя, свідомість власної неспроможності, з якого, по суті, як форма цього ресентименту відбуваються агресивність, відсутність поширених в інших народів моральних обмежень на кшталт дотримання зобов'язань, та й усі прояви російськими деструкції всередині своєї спільноти та поза нею.

Генезис російських девіацій

Які причини подібної сингулярності – різкого відхилення психології російського етносу від інших? Як було зазначено, основних причин дві: географія та історичний

Василь Шулженко

шлях розвитку. Відірваність від Європи географічно не давала можливості предкам росіян на всіх етапах формування їхньої нації досить розвиватися технологічно, внаслідок чого кам'яний вік у Заліссі затримався майже на тисячу років довше, ніж у решті світу. Предки росіян ще користувалися кам'яними знаряддями виробництва у той час, коли в Києві вже сяяли на сонці золоті бані Святої Софії. Відсутність особистої свободи, общинне існування, повне закріпачення у період пізнього середньовіччя – інші складові, які вплинули на менталітет російської нації. Якщо говорити про особисту залежність, то людина, народжена в кріпосній сім'ї з віковим корінням приниження і несвободи, не могла вважати себе «ОК», така людина не поважала себе вихідно, оскільки знала і відчувала своє безправ'я та принижене становище. Тургенєвський Герасим, який утопив за наказом пані собаку, здатний був любити чи боятися свою господиню, але не поважав і її, тобто ставився до пані виходячи з позиції «Ти не ОК», оскільки поважати того, хто принижує тебе, неможливо.

Цікаво відзначити відмінність, наприклад, російської кріпосної людини, від тієї частини українців, які потрапили до кріпацтва за цариці Катерини. Творчість Тараса Григоровича Шевченка, який народився в неволі, вирує вільнодумством та гордо пам'яттю про козацьке вільне минуле української нації, період останньої фази формування сучасного українського етносу. Дід Антона Павловича Чехова, етнічний українець, за першої ж нагоди викупив

Василь Шулженко

сам себе з «фортеці». Антитезою цьому звучать слова чеховського персонажа Фірса, який називав указ Олександра другого про звільнення селян не інакше як нещастя. Фірс, на відміну чеховського діда, не вважав себе «ОК».

«Як же так? – запитає хтось. – Я багато разів бував у тій же Москві, у мене там стільки друзів... Звичайно, серед росіян багато таких, яких тепер характеризують неприємними епітетами, але загалом – росіяни нормальні і порядні люди. Ну от хоч би взяти Настю. Як можна погано говорити про неї?»

Анастасія Р., молода жінка із Санкт-Петербурга, вже майже десять років живе та працює у Сполучених Штатах Америки. Настя привітна, чуйна. Її бізнес – онлайнкурси англійської мови для російськомовної публіки по всьому світу.

Але якось у дівчини виникла маленька затримка в банку взагалі вперше. Щось наплутали, дрібниця якась. Настя телефонує до банку, слухавку бере менеджер. Дівчина намагається порозумітися, але в неї нічого не виходить. Настя починає нервувати, вона підвищує голос, навіть відчуває труднощі з підбором все-таки чужих для неї американських слів. Не виходить. Настя, трохи лаючись про себе, сідає у свій «форд» і їде до банку особисто. Її зустрічає цей менеджер, проводить до себе в опенспейс, пояснює проблему. Настя не згодна. Вона заперечує, сперечається. Марно. Менеджер чемно, але наполегливо виставляє кілька вимог і просить все-таки виконати потрібне. А до того часу, на жаль, рахунок клієнтки буде заблоковано.

І ось тут усі присутні в банку дізналися від Насті, хто вони є. Що Америка – країна ідіотів. Що всі американці ненавидять росіян, завжди їм заздрили, їхньому багатству, їхнім корисним копалинам. І взагалі завжди хотіли завоювати та зруйнувати Росію. Що цей чорношкірий менеджер лише вчора зліз із пальми та його місце у зоопарку. Втім, останню фразу Настя завбачливо вимовила російською.

І тут наш опонент, той самий, що зацікавився, скаже: «Але ж Настя прийшла зі стану стресу! Ще невідомо, як би ви самі повелися в такій ситуації...»

А що ж каже наука з приводу того, що людина прийшла у стан стресу і, наприклад, наговорила неймовірні речі?

Ми не завжди, не щохвилини виявляємо життєву позицію. Для того, щоб вчинок когось відповідав його позиції, щоб увійти до сценарію, необхідні відповідні умови. Вчені ввели для подібних випадків саме шкалу стресу, так звану шкалу Вулемса. Імовірність входження людини у свій сценарій чітко корелюється зі ступенем отриманого ним стресу, рівня нестандартності. Психологи умовно ділять зазначену шкалу на позначки від нуля до десяти, у кожній людини свій рівень входження до сценарію. В одного – це три, у іншого – сім, у третього – вісім. Хтось може прожити все життя, як могла б наша Настя, так і не досягнувши свого рівня шкали, а комусь достатньо переглянути політичне шоу на російському телебаченні, щоб повернутися до дитячого рішення щодо себе та світу довкруг.

Російські історії негативної якості у цьому сенсі невичерпні. Наведемо, однак, приклад реально позитивний.

Андрій Дмитрович Сахаров, велика особистість, у порядності, принциповості та безкомпромисності якого ніхто не посміє засумніватися. Ньюанс, однак, полягає в тому, що у Сахарова, про що не всі знають, матір була гречанкою, уродженою Софіаною, і з повною відповідальністю можна стверджувати, що дитячі рішення про себе та про світ маленький Андрійко, майбутній правозахисник, прийняв, отримавши невербальні психологічні послання

саме від матері. У цьому випадку мати Сахарова була тією самою парентальною фігурою, яка суттєво вплинула на думку і на саму дитину. Як приклад психології людини, народженої в змішаному шлюбі, Сахаров, всупереч спільній думці, не росіянин за національністю, принаймні з погляду психологів.

Стримуючі нитки норм

На жаль, присутність росіянина завжди є потенційною загрозою для оточення, де б ця присутність не була – будь то онлайн-курси англійської мови, колектив Королівського балету в Лондоні або журналістський колектив Радіо Свобода в Празі. Життєва позиція такої людини разом з латентною імперською свідомістю, що в даному випадку взаємодоповнює одна одну, здатна призвести до відповідних негативних наслідків.

Заради справедливості слід сказати, що дії дорослого суб'єкта зі сформованою психікою визначаються не тільки його рішеннями про себе і світ, прийнятими в ранньому дитинстві і які проявляються після досягнення відмітки Вулемса, а й оточенням, де людина росла або перебуває нині, яке часто здатне значно відсунути початкову критичну мітку шкали. Саме цим можуть пояснюватися факти, коли російська дитина старша семи-десяти років, усиновлена, наприклад, американською сім'єю, виростає цілком адекватною людиною, яка завжди дотримується принципів моральної поведінки. Однак треба розуміти, що як тільки і якщо позитивний вплив навколишнього соціуму, ці своєрідні невидимі нитки, що тримають людину в рамках норм, ослабнуть або зникнуть, така людина досить швидко займе своє місце в нижньому рядку матриці. Молоді люди, які знають кілька європейських мов, які здобули чудову освіту в кращих університетів Німеччини чи Франції, повернувшись на батьківщину до Росії, широко радіють вторгненню своєї армії до Грузії та України, тим самим повертаючись до вихідної ксенофобії. У сім'ях російських інтелігентів, які прагнуть дотримуватися демократичних ідеалів, що живуть у прогресивному оточенні в країнах Європи або в Північній Америці, може несподівано проявитися хтось, хто всупереч старанням близьких виявиться прихильником авторитаризму і «великої Росії», поштовхом чому послужили труднощі перехідного віку, негаразди по роботі або в особистому житті, що стали його рівнем стресу. Зрозуміло, подібне відбувається і в змішаних сім'ях, якщо цього разу, на відміну від родини Сахарова, російський батько стане для дитини парентальною фігурою.

Ні освіта, ні технологічний прогрес, ні зрештою інтелект без індивідуальної психотерапії, що коригує, і досить міцних ниток норм не можуть протистояти життєвій позиції. Сотні та тисячі інтелектуалів у Росії, які підтримують війну проти України та всього світу, підтвердження тому.

Співіснувати з росіянами

Практична реалізація висновків етнопсихології у всьому комплексі соціальних проблем – у політиці, в економіці, у гуманітарній сфері – з більшою необхідністю стає пріоритетним завданням науково-практичної думки 21 століття. Інакше світ, як і раніше, зіткнеться з труднощами, з якими зіткнулися США в 2021 році, СРСР у 20 столітті та навіть Британія в 19 столітті, наприклад, в Афганістані.

Ігнорування національної психології пуштунського населення коштувало СРСР і згодом США як матеріальних, але й величезних репутаційних втрат. Ще більшою мі-

рою проблеми особливостей національної психіки стосуються взаємин Західного світу з Росією. Уявна близькість ментальності російської і західної людини може вводити в оману з важко передбачуваними наслідками.

Арнольд Шварценеггер, очевидно, симпатизує російським людям та Росії загалом. Це не дивно навіть для сина військового злочинця, який воював у складі німецької армії в другу світову війну. Лише одна випадкова зустріч юнака Арнольда з по-справжньому хорошим російським, важкоатлетом Юрієм Власовим перевернула світогляд майбутнього політика та суперзірки Голлівуду. Своє враження від особистості Власова Шварценеггер поширив весь російський етнос і помилився. Хлопець не знав, що мати Юрія Власова була українкаю, уродженою Лимарем, і як у випадку з Сахаровим, була для сина, безумовно, парентальною фігурою. У Шварценеггера спрацювала відома когнітивна девіація «упередженість підтвердження» – коли факти підганяються під переконання. Усі росіяни в австро-американця стали добрими.

Історія зі Шварценеггером показова. Стає очевидним важливість освіти саме частини прогресивних, ліберальної орієнтації інтелектуалів, які мають, однак, прогалини у знаннях у сфері етнопсихології, що у цьому випадку є принциповим. **Шукати хороших росіян, намагатися перетворити і демократизувати Росію, чим займаються такі інтелектуали, – це не лише помилковий, а й шкідливий шлях.**

На жаль, співіснувати з росіянами світові доведеться ще дуже довго, російський етнос, як було сказано, молодий етнос. Єдиний вихід зі становища – це «наглядати» за ним, як наглядують за важкими дітьми. Слід постійно пам'ятати, що люди з непереформованою негативною життєвою позицією є спільнотою психічно незрілих людей, дорослих недорослей (за визначенням ще одного видатного психолога Михайла Литвака). Які, при цьому, в даному разі, «носять у кишені великі рогатки» з конвенційними та ядерними «кульками». Треба зробити все можливе, щоб відібрати у хуліганів їхню зброю. Для їхньої ж користі та безпеки. Для користі та безпеки у всьому світі навколо.

Сергій КРИМСЬКИЙ
Переклад з російської

«Главком»

2 березня 2024 року

